
Владимир Кицак**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБОРОННОГО ПЕРИМЕТРА
ТЕРЕБОВЛЯНСКОГО ЗАМКА В XVII В.**

В статье проанализирована система фортификаций и те совершенствования, которые были использованы при строительстве Теребовлянского замка в XVII в. Изучена также эффективность замковых фортификаций во время штурма их легковооруженной пехотой и при условии активного использования артиллерийских орудий большого калибра.

Ключевые слова: Теребовлянский замок, фортификационные укрепления, башня, бастея, рондель.

Volodymyr Kitsak**PERFECTION DEFENSIVE TO PERIMETER TEREBOVLA'S FORTRESS IN XVII OF
CENTURY**

The system of fortifications and those perfections that were used for building of Terebovla's Fortress in XVII of century efficiency of lock fortifications is Studied also during assault of them by a light-armed infantry and on condition of the active use of artillery cannons of large caliber are analysed in the article.

Key words: Terebovla's Fortress, fortification strengthening, tower, bastion, defensive perimeter.

УДК 94 (477.4): 262.2**Віталій Левицький****ЗАСТОСУВАННЯ МАШИН У СУКОННІЙ ПРОМИСЛОВІСТІ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХІХ СТ.**

У статті розглянуто питання переходу від мануфактурного – до фабричного виробництва в суконній промисловості Наддніпрянської України в ХІХ ст. та її вплив на соціальний і економічний розвиток краю.

Ключові слова: суконна промисловість, маєток, товарно-грошові відносини, товарне виробництво, машини.

Для вичерпної характеристики соціально-економічного розвитку суспільства у той чи інший період його історії, форм власності на засоби виробництва, організацію виробничого процесу та суспільного розподілу, масштаби й форми виробництва, необхідно враховувати різноманітні аспекти господарського розвитку, у тому числі й легкої промисловості, яка відіграла важливу роль в економічному житті держави. На сучасному етапі розвитку українського суспільства принципового значення набувають дослідження соціально-економічних процесів, в основі яких лежать особливості становлення та розвитку галузей легкої промисловості.

Мета дослідження – розкрити процес застосування машин в легкій промисловості на прикладі суконної галузі Наддніпрянської України в ХІХ ст. через аналіз кількості машинізованих мануфактур та машин на цих підприємствах.

З урахуванням мети дослідження визначено наступні завдання: провести аналіз і встановити стан наукової розробки проблеми, теоретичний рівень та напрямки її висвітлення, з'ясувати особливості застосування машин у поміщицькій промисловості; розкрити динаміку машинізації в суконній промисловості.

Історіографічні праці розглядають суконну промисловість як частину легкої з врахуванням її впливу на соціально-економічне життя Наддніпрянської України ХІХ ст. Одна з вдалих спроб упорядкувати історичні відомості про економічне життя України здійснена І. Гуржієм [1]. Автор приділив увагу питанню зародження робітничого класу України. О. Нестеренко [5] описує розвиток промисловості в Україні в ХІХ ст. і пов'язує її становлення з політикою самодержавства. Значний крок у дослідженні проблем технічного машинного перевороту в промисловості здійснив Л. Мельник [4]. Т. Дерев'янкін розкрив питання розвитку мануфактур в Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. [2].

З кінця 40-х і особливо з другої половини 50-х рр. ХІХ ст. на окремих купецьких мануфактурах впроваджуються машини і парові двигуни – капіталістична промисловість України робить перші кроки до технічної революції. Особливо помітні ці явища на Півдні України. Наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. купці будують парові підприємства на Правобережній та Лівобережній Україні.

Проте найбільш помітні зрушення в техніці виробництва спостерігаються в купецькій суконній промисловості України, передусім, на мануфактурах у Клинцях Чернігівської губернії – найбільшому центрі купецького суконного виробництва на Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Машини на суконних мануфактурах у Клинцях (30–40-і рр. XIX ст.)				
Назви машин	Кількість машинізованих мануфактур (по операціях)		Кількість машин на цих підприємствах	
	1834 р.	1845 р.	1834 р.	1845 р.
Вовносушильні	–	1	–	
Тіпальні	2	8	2	12
Чесальні	11	10	36	70
Прядильні	11	10	87	118
Сукномийні	–	2	–	6
Ворсувальні	–	7	–	36
Стригальні	3	10	4	34
Бастувальні	2	5	2	7
Декатирувальні	1	2	1	2
Всього мануфактур	11	10		
Всього машин	–	–	132	283

[2, с. 89].

Процес машинізації охоплює у 40-х рр. XIX ст. усі без винятку мануфактури. Якщо у 30-х рр. XIX ст. машини виконували 6 операцій із 16 наведених у таблиці, то у 40-х рр. XIX ст. – уже 9. Кількість же машин за цей період зросла більш ніж удвічі. Найбільш інтенсивно ручні знаряддя замінювалися машинами у чесанні, прядінні та тіпанні. На ці операції в 1834 р. припадало 90 %, а у 1845 р. – 70 % усіх наведених у таблиці машин. Миття, сортування й сушіння здійснювалися вручну. Що ж до основного циклу – ткання, то воно виконувалося ручними верстатами; снування й шліхтування також здійснювалися вручну. Це свідчило про те, що на клинцівських мануфактурах системи машин ще не було. У 40-х рр. XIX ст. на цих мануфактурах роль рухової сили виконували люди та живе тягло. Лише на двох мануфактурах застосовувалися водяні колеса. У 1841 р. на найбільшій мануфактурі Д. Зубова і Я. Степунина встановлена перша у Клинцях парова машина потужністю у 24 кінських сил (далі – к.с.). З 1845 р. на мануфактурі П. Ісаєва використовують парову машину потужністю у 26 к. с. До кінця 40-х рр. XIX ст. на інших клинцівських мануфактурах парові машини не впроваджуються. Лише в середині 50-х рр. XIX ст. парові двигуни починають впроваджуватися більш інтенсивно. На 1860 р. на клинцівських мануфактурах їх уже було 17 потужністю у 240 к. с. [7, с. 36]. Проте ще на кожній мануфактурі низка робочих машин-верстатів приводилися в рух за допомогою ручного привода або водяного колеса.

Машинізація мануфактур у Клинцях здійснювалася переважно виготовленням механізмів у власних майстернях, що існували при мануфактурах, за участю місцевих майстрів і винахідників. Крім того, частину устаткування постачали механічні підприємства України (наприклад, механічний завод Д. Кандиби на хуторі Дмитрівка Конотопського повіту) та машинобудівні заводи Росії. У 40-х рр. XIX ст. на московських заводах для клинцівських мануфактур виготовлялися стригальні та ворсувальні механізми, парові машини. Проте значна кількість машин завозилася з-за кордону [4, с. 24].

У 40–50-х рр. XIX ст. клинцівські капіталістичні суконні мануфактури характеризуються початковими рисами технічної революції: у виробництво впроваджуються робочі машини, починають застосовуватися перші парові машини. Що ж до іншого центру капіталістичного суконного виробництва (Дунаївці Подільської губернії), то тут машинізація виробництва не досягла ще навіть рівня клинцівських мануфактур. Машинізація тут розпочалася з 40-х рр. XIX ст., але охопила невелике коло операцій. Парові двигуни не впроваджувалися [3, с. 136].

Суконна промисловість України упродовж 30–50-х рр. XIX ст. стала на шлях технічної перебудови, але процес здійснювався досить повільно внаслідок складності технологічного процесу, сильної мануфактурної традиції та панування кріпосницького господарства з його вузькістю внутрішнього ринку. Суконна промисловість у кріпосницькій Україні займала одне з чільних місць. Хоча в цій галузі було ще чимало дрібних закладів, проте загалом у 30–50-х рр. XIX ст. суконна промисловість перебувала вже на мануфактурній стадії. В Україні у 1847 р.

налічувалося 311 суконних підприємств, на яких зайнято майже 16,5 тис. робітників, а вартість продукції перевищувала 1 млн крб. сріблом. На середину 50-х рр. XIX ст. внаслідок конкуренції з боку купецьких мануфактур різко зменшується кількість поміщицьких суконних підприємств та кількість робітників, однак загальна продукція зростає у 2,5 рази. Особливо відчутне зростання продукції на Чернігівщині (за рахунок розвитку купецької мануфактури) [4, с. 25, 46–47].

Певних успіхів процеси машинізації досягли на вотчинних суконних мануфактурах у Київській губернії. Найбільша у губернії Таганчанська мануфактура впродовж 40–50-х рр. XIX ст. зробила помітні кроки в машинізації виробничих процесів. У 1840 р. з Англії виписано парову машину потужністю у 45 к. с. та ряд інших машин. Уже наприкінці 40-х рр. XIX ст. парова машина приводила в дію такі механічні верстати: 27 чесальних, 4 тіпальних, 2 тонкопрядильних, 2 ткацьких, 4 полоскальних, 2 бастувальних, 1 валяльну машину і 1 машину для рубання дерева. Проте на Таганчанській мануфактурі ще чимало операцій здійснювалося машинами, що приводилися в рух або силою води, або за допомогою кінного привода, чимало було і ручних верстатів. З 9 виробничих процесів переважна більшість (7) здійснювалися машинами (44 механічні верстати приводилися в дію паровою машиною, 55 верстатів – силою води та за допомогою кінного привода). Однак центральні виробничі процеси – прядіння і ткання – здійснювалися переважно вручну [9, с. 121–122].

Процес машинізації охопив й інші поміщицькі суконні мануфактури Київщини: Корсунську, Хабенську, Мокрокалігирську, Рєвовківську, Ружинську. Особливо широко процес машинізації на цих мануфактурах охопив завершальну стадію: обробку сукна (валяння, стриження, ворсування). Прядіння на всіх мануфактурах здійснювалося на механічних верстатах; процес машинізації охопив і ткання (26 механічних верстатів), хоча загалом ткання здійснювалося вручну. За кількістю машин попереду йшли Хабенська, Мокрокалігирська і Корсунська мануфактури, Рєвовківська і Ружинська були лише деякою мірою устатковані машинами [4, с. 48].

На вотчинних суконних мануфактурах Харківської губернії в середині 40-х рр. XIX ст. процес машинізації також зробив помітні успіхи. Так, на Юнаківській мануфактурі князя А. Голіцина у Сумському повіті в 1844 р. було 50 ткацьких верстатів із саморухливими човнами, проте решта виробничих процесів здійснювалася машинами: 4 щипальні, 7 ваточних, 7 скалочних, 2 стригальні і 21 прядильна машина, що приводилися в дію кіньми. На суконній мануфактурі поміщиці С. Бахметєвої у с. Низи цього ж повіту в 1844 р. діяли 2 тіпальні машини, 6 прядильних на 600 веретен, 3 стригальні, 3 ворсувальні, бастувальна і декотирувальна машини. На всіх цих мануфактурах машини приводилися в дію кіньми. На вотчинній мануфактурі поміщика І. Маркова у Лебединському повіті – Буймерській – паровий двигун приводив у дію сукновальну й промивальну машини. Решта машин – 3 тіпальні, 16 чесальних, 20 прядильних, 13 машин для розмотки пряжі, 38 шпульницьких, 2 стригальні та ряд інших – приводилися у рух кіньми [11, арк. 327, 388, 433, 546].

Зі зведених даних «Перечневой ведомости о числе суконных фабрик» відносно ступеня машинізації виробничих процесів на суконних мануфактурах України, впливало, що основні операції з обробки вовни – спушування, намастлювання, чесання переважно здійснювалися машинами. Одна з центральних операцій – прядіння – на переважній більшості підприємств також здійснювалася машинами. Досить механізованим був і завершальний процес – обробка сукна, зокрема, валка, стриження, декатирування; значно менша частка машин використовувалася при ворсуванні та бастуванні. Проте центральний виробничий процес – ткання – здійснювався повністю вручну. Навіть наприкінці 50-х рр. XIX ст. процеси машинізації охопили незначну частину вотчинних мануфактур України. Крім того, машини, що застосовувалися, були менш досконалі, ніж на купецьких мануфактурах. Слабкою була і енергетична база. На 1860 р. на поміщицьких мануфактурах діяло всього 8 парових двигунів, що приводили в рух лише частину машин. Прядильні машини, що становили 50 % всіх машин на вотчинних мануфактурах, діяли вручну. Навіть на найбільших вотчинних мануфактурах – Буймерській (Харківська губ.), Таганчанській (Київщина) ще чимало операцій здійснювали машини, що діяли або силою води, або за допомогою кінного привода. Головним гальмом у машинізації виробництва залишалася примусова праця; впровадження машин було лише спробою пристосуватися до нових умов. При пануванні ринкових відносин поміщицькі мануфактури довго існувати не могли. Дійсно, більшість поміщицьких підприємств України у пореформений період, не завершивши переходу до фабрики, закрилися [4, с. 49–50].

Суконна промисловість України, що у дореформений період за вартістю продукції, кількістю закладів і робітників займала третє місце (після винокурної і цукрової), у пореформені роки швидко занепадає і перетворюється на другорядну галузь. Передусім, стає помітною повна ліквідація поміщицьких суконних мануфактур, навіть тих, що у 50-х рр. XIX ст. зробили помітні кроки в механізації виробництва. Так, на 1879 р. з численних поміщицьких суконних мануфактур у офіційних статистичних оглядах відзначаються лише Славутська фабрика князя Сангушка,

невелика сукновальня поміщика Вітославського у Берестечку на Волині й Таганчанська мануфактура графа Бутурліна на Київщині. Мануфактура поміщика Л. Абрамовича у Володарці, Юзефових у Богуславі Київської губернії та Машівська мануфактура Головіна на Чернігівщині перейшли в оренду до купців [10, с. 7–33].

Причиною занепаду і ліквідації поміщицької суконної промисловості на Україні у пореформені роки було позбавлення поміщиків-власників мануфактур дармової робочої сили, пільг і казенних гарантованих поставок сукна у казну. В нових умовах капіталістичної конкуренції, спеціалізації окремих районів у масштабах всеросійського капіталістичного ринку виявилася цілковита безприбутковість поміщицького суконного виробництва через неможливість конкурувати з виробами суконних фабрик інших промислових районів, зокрема, Польщі та Московського промислового району [6, с. 152].

За цих нових умов вижили лише дрібні сукновальні Волині й Поділля, що виробляли грубе сукно для місцевого споживання: суконні заклади м. Дунаївців на Поділлі, містечок Коростишева на Київщині, Тучина, Рожищ на Волині. Низка суконних підприємств Київщини спеціалізувалися на виробництві суконних «серветок» для цукрових заводів, але з переходом цукроварень від пресового способу одержання соку – до дифузійного (у 80-х рр. XIX ст.) і ці підприємства припинили існування; нарешті, продовжували діяти декілька великих фабрик (на Київщині) та клинцівські капіталістичні суконні фабрики, що мали традиційні ринки збуту. Статистичний облік суконного виробництва у пореформеній період був недосконалим. В одному випадку до суконних «фабрик» відносили навіть дрібні кустарні заклади, в інших губерніях дані були неповними.

Отже, на другу половину 80-х рр. XIX ст. завершується процес швидкої ліквідації суконних підприємств. Деяке зростання кількості підприємств у Київській губернії пояснюється заснуванням іноземцями у м. Коростишеві дрібних майстерень. Великі мануфактури закривалися, проте зберігалися і навіть зростали дрібні заклади-майстерні. Дрібні сукновальні Коростишева, Ладжигина, Тучина; Аннополя, на яких переважала ручна праця, з кількістю робітників від 3 – до 13–14, не могли стати базою технічного перевороту.

Процеси концентрації виробництва спостерігаємо лише деякою мірою у Дунаївцях. Так, у 1868 р. тут діяли 59 заводів з кількістю робітників у 561 осіб, вартість виробництва становила 242,4 тис. крб. У 1879 р. тут залишилося 51 підприємство з кількістю робітників у 503 особи, вироблено сукна на 295,5 тис. крб. Серед цих заводів можна виділити 15 підприємств мануфактурного типу (на кожному в середньому зайнято 10–12 робітників, а верстати приводилися в дію кінями або водяним колесом) і 7 підприємств фабричного типу (з паровим двигуном), у середньому на кожному з них зайнято 20 робітників. Характерно, що 44 дрібних підприємства і мануфактури виробили продукції на 172,2 тис. крб., а 7 підприємств фабричного типу – на 123,3 тис. крб., тобто фабричні заклади (11,9 % загального числа підприємств) виробили 41,8 % загальної вартості продукції [4, с. 107–108].

У 1884 р. кількість підприємств у Дунаївцях зменшилася до 35, проте зросла кількість заводів фабричного типу – до 12. Усі вони були устатковані невеликими паровими машинами, що приводили в рух окремі верстати. Загальна потужність двигунів на дунаївецьких підприємствах становила лише 91 к. с. На підприємствах фабричного типу у 1884 р. вироблено сукна на 241 тис. крб. Найбільшими підприємствами у Дунаївцях були фабрика Ю. Крафта, на якій був зайнятий 21 робітник і вироблено сукна на 3 тис. крб.; фабрика братів Розенбаум – 46 робітників і вироблено продукції на 50,8 тис. крб.; фабрики В. Кінцле і Л. Глюка (по 25 робітників на кожній), а вартість продукції становила на кожній по 24 тис. крб. Загалом, процеси концентрації в Дунаївцях відбувалися, але досить повільно і не призвели до утворення великих підприємств. Навіть серед підприємств фабричного типу переважали підприємства з кількістю робітників 10–20 [10, с. 17].

Центром великого фабричного виробництва сукна в пореформеній період стають Клинці – крлишній центр капіталістичної мануфактури. Розвиток внутрішнього капіталістичного ринку після реформи 1861 р. викликав інтенсивне зростання клинцівської суконної промисловості. Упродовж 1861–1868 рр. відбулося різке збільшення виробництва, а разом з тим і капіталів. Якщо у 1860 р. клинцівські мануфактури виробили на 1468 тис. крб. продукції, то у 1868 р. вартість виробництва досягла 2295 тис. крб. Тоді нагромадження капіталів стало основою для переоснащення клинцівських мануфактур у фабрики; машинізація виробничих процесів супроводжувалася зростанням енергооснащеності: 16 парових машин потужністю у 233 к. с. замінили всі кінні приводи [8, с. 56].

З 1873 р. розпочався застій у суконній промисловості, знизилася ціни внаслідок перепродукції – з кризового стану суконну промисловість вивела російсько-турецька війна, що спричинилася до збільшення поставок сукна армії. Упродовж 1873–1875 рр. у Клинцях закрилася низка фабрик (Кубарева, Черкаскова, Ісаєва). Після війни суконне виробництво, внаслідок дальшої механізації, щорічно виробляло продукції на 2,5 млн крб. Однак на початку 80-х рр. XIX ст. розпочалася

тривала криза, що ускладнилася для суконної промисловості появою на внутрішньому ринку дешевих камвольних шерстяних тканин, які витісняли суконні. Виробництво сукна в Клинцях знизилося до 1,6 млн крб., а кількість робітників зменшилася з 2,8 тис. – до 1,5 тис. осіб. У ході «великої кризи» 80-х рр. XIX ст. припинили існування усі невеликі фабрики. У цей же період (за умов конкуренції) клинцівські фабриканти мали значні витрати на оновлення устаткування з метою зниження собівартості виробництва. Відбувається подальше посилення механізації виробничих процесів, зростає енергооснащеність підприємств: потужність парових двигунів зросла до 271 к. с. У прядінні починають застосовуватися ватер- і мюль-машини. У 70-х рр. XIX ст. з'являються механічні вовномийні машини, що згодом замінюються вовномийнями – «левіафанами» (миття вовни поєднується з сушінням). Середня річна продуктивність робітника зросла із 550 крб. у 60-х рр. XIX ст. до 811 крб. у 1879 р. і до 1060 крб. у 1890 р. На кінець «великої кризи» 80-х – початку 90-х рр. XIX ст. у Клинцях залишилося лише 6 фабрик, що «вижили», зміцніли і перетворившись на великі капіталістичні машинні підприємства: фабрики Глухівська, Троїцька, Стодольська, Дурняцька та фабрики Мошковського та Іванова [6, с. 154–157].

Однак упродовж 70–80-х рр. XIX ст. технічне переоснащення підприємств відбувалося відносно повільно. Ще на більшості фабрик переважали ручні ткацькі верстати. Гальмували швидке й повне здійснення технічного перевороту у вказаний період такі причини: відсутність на клинцівських підприємствах досвідчених майстрів і кваліфікованих техніків» вживання поганих ґатунків вовни, віддаленість Клинців від залізниць (лише у 1886 р. розпочалося будівництво залізниці від Гомеля – до Брянська через Клинці). З середини 90-х рр. XIX ст. розпочалося нове швидке піднесення і розвиток промисловості у Клинцях. У 1897 р. 8 суконних фабрик виробили сукна на 3352 тис. крб., тобто впродовж 4 рр. (1893–1897 рр.) виробництво майже подвоїлося. У цей же період завершується технічна революція: механічний ткацький верстат майже витіснив ручний; зросла енергооснащеність фабрик, впроваджені нові машини (двопросічні й трипросічні машини, селфактори, механічні сушилки, самопреси) [4, с. 110].

Отже, в ході здійснення технічної революції клинцівські мануфактури перетворилися на великі машинізовані фабрики з повною механізацією виробничих процесів. За своїм устаткуванням у 90-х рр. XIX ст. клинцівські фабрики вже не поступалися московським. Період технічної революції в суконній промисловості Клинців охопив 50–90-і рр. XIX ст. В цілому в Україні технічний переворот у суконній промисловості не був завершений аж до початку XX ст. Лише в Клинцях процес технічної переозброєності підприємств був завершений. На Півдні та Лівобережжі ця галузь припинила існування. На Правобережжі фабрична промисловість співіснувала з численними дрібними суконними підприємствами напівкустарного типу.

Список використаних джерел

1. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні: (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) / І. О. Гуржій. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 208 с.
2. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (Текстильне виробництво) / Т. І. Дерев'янкін. – К.: Вид-во Акад. н. УРСР, 1960. – 127 с.
3. Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Ч. 2. – 267 с.
4. Мельник Л. Г. Технічний переворот в Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К.: Вид-во Київського університету, 1972. – 240 с.
5. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – Ч. 2. – 580 с.
6. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России / К. А. Пажитнов. – М., 1955. – 435 с.
7. Памятная книга Черниговской губернии на 1862 г. – Чернигов, 1862. – 73 с.
8. Статистический временник Российской империи на 1872 г. – Сер. 2. – Вып. 6. – СПб., 1873. – 256 с.
9. Статистическое описание Киевской губернии. – СПб., 1852. – Ч. 3. – 234 с.
10. Указатель фабрик и заводов Европейской России. Материалы для фабрично-заводской статистики. – СПб., 1881. – 352 с.
11. Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 138, спр. 126, 575 арк.

Віталій Левицький

ПРИМІНЕННЯ МАШИН В СУКОННІЙ ПРОМИШЛЕННОСТІ НАДДНИПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В XIX В.

В статті розглянуто питання зміни мануфактурного на фабричне виробництво в суконній промисловості в Наддніпрянській Україні в XIX в. і її вплив на соціальне і економічне розвиток краю.

Ключові слова: суконна промисловість, іменне, товарно-денежні відносини, товарне виробництво, машини.

Vitaliy Levytskyi

**THE USAGE OF MACHINES' IN THE WOOLLEN CLOTH INDUSTRY ON THE OVER
DNIPRO UKRAINE IN THE XIX-TH CENTURE**

This article is about the machines' of woollen cloth on the Over Dnipro Ukraine in the XIX-th century and their influence on the social and economic development this of region.

Key words: woollen industry, manor, commodity-money relations, commodity production, machines.

УДК 336.131(09)(477) «19»

Катерина Полоз

**ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ І НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (XIX СТ.)**

У статті досліджено основні етапи еволюції торгово-промислового законодавства. Проаналізовано основні законодавчі джерела досліджуваного періоду.

Ключові слова: укази Сенату, стани, розпорядження, царський уряд, промисловість.

Цілеспрямована діяльність держави у сфері правового регулювання промисловості країни є фундаментом економічно самостійного і політично стійкого суспільства на всіх історичних стадіях. На сьогоднішній день у нашій країні на державному рівні не визначено чітко злагодженої та дієвої правової концепції щодо розвитку промислового виробництва. Нині економіка України характеризується дисбалансом між експортом продукції і імпортом закордонного промислового обладнання та технології. Дане явище є підставою для ствердження, що промисловий сектор економіки функціонує недосконало. Дефіцит стратегічної політики у відношенні до розвитку промисловості України, ігнорування стабілізації відповідних процесів з боку уряду в промисловій сфері веде за собою затримку росту та прогресу всієї економіки країни. Вищезазначені проблеми роблять актуальним та своєчасним вивчення питання щодо законотворчих процесів, які відбувалися у Наддніпрянській Україні в XIX ст. Адже технічні революції, які мали місце в царській Росії, зокрема в Україні упродовж XIX століття, призвели до корінних змін як позитивних, так і негативних у більшості сфер людської діяльності. Так, економічні та промислові кризи XIX століття стимулювали активізацію участі уряду в регулюванні макроекономічних процесів, використанню інструментарію державного регулювання. Також економічна еволюція промислового законодавства в Російській імперії має суперечливий і драматичний характер, даючи цінну і повчальну інформацію для роздумів і шляхів вдосконалення сучасних правових актів у промисловій сфері.

Проблема законодавчого регулювання торгово-промислової діяльності в Російській імперії, у тому числі і в Україні, на сьогоднішній день в історіографії залишається малодослідженою та досить обмеженою. Наявні наукові праці із зазначеної теми, зазвичай присвячені вивченню лише окремих аспектів. Комплексного ж та регламентованого дослідження торгово-промислового законодавства на сьогодні немає.

Метою даної статті є дослідження Повного Зібрання Законів Російської імперії, яке містить законодавчі акти, регламенти, положення, маніфести, інструкції, сенатські укази та інші документальні джерела, що регулювали торгово-промислову діяльність у Російській імперії.

Дана стаття є спробою заповнити утворену прогалину в історичних дослідженнях і здійснити узагальнений, послідовний огляд усього стану законоположень торгово-промислового права Російської імперії, яке розповсюджувалось і на українські губернії. Проте слід зазначити, що тема дослідження досить безмежна, тому в невеликій за обсягом статті навряд чи можливо досягнути всеохоплюючої повноти. Зауважимо, що в Російській імперії комерційне законодавство як відособлена сукупність юридичних норм, регулюючих торгово-промислову діяльність, з'явилося наприкінці XVIII ст. і було засновано на становому принципі [1, с. 17].

Так, найбільш значущими законотворчими актами у цей період були «Устав купеческого водоходства» 1781 р., котрий сприяв подальшому розвитку морського торгового права [2]. У 1799 р. прийнятий «Устав о цехах» [3], який доповнив промислове законодавство. Також для періоду пізнього феодалізму велику цікавість в цьому відношенні представляє «Городовое положение» 1785 р., яке в науковій літературі прийнято називати «Жалованной грамотой городам». У цьому розлогіму документі була зроблена спроба регламентувати не тільки організацію та структуру